

Elena Varzari

**MAXIMELE ȘI EXPRESIILE LATINEȘTI – MĂRCI
ALE MODALITĂȚII TEXTUALE SUBIECTIVE**

Abstract. The article brings into discussion the subjective way at textual level. Latin maxims and phrases are interpreted as symbols of appreciative modality that expresses an emotional-aesthetic attitude and the speaker's position. There are described aphoristic units that update their modal meaning at textual level performing pragmatic and emotional functions. Transformations of maxims intensify the emotional-expressive nature of the text and reflect the implicit subjective modality.

Keywords: textual category, Latin, textual linguistics, modality.

Modalitatea, considerată o caracteristică primordială a sistemului lingvistic, este pe larg discutată începând din sec. XIX-XX în cadrul diferitor discipline, inclusiv în logică, psihologie, semiotică și lingvistică. Conceptul a fost formulat pentru prima dată încă în Antichitate și a vizat la început interpretarea modului în care există un obiect sau se produce o acțiune, un fenomen. După ce Ch. Bally, E. Benveniste ș.a. au propus generalizări ale noțiunii în lingvistică, investigațiile asupra subiectivității limbajului au căpătat amploare, iar în ultimul deceniu în special cercetătorii enunțării s-au arătat interesați de acest aspect.

Studiată inițial la nivelul enunțului, a fost considerată drept categoria semantică marcată prin mijloace gramaticale, lexico-gramaticale, lexicale și prozodice care ilustrează gradul de ficțiune a conținutului unui enunț: „modalitatea privește tot ce este spus în enunț, făcând parte din cadrul general al acestuia. Logicienii și lingviștii au considerat adesea necesar să distingă, într-un act de enunțare, între un conținut reprezentativ, numit uneori *dictum* și o atitudine a locutorului în raport cu acest conținut (și care constituie ceea ce s-a numit *modus* sau *modalitate*)” [1, p. 449]. Într-un asemenea context, cercetătorii se arată preocupați de două probleme principale: „1. delimitarea și descrierea semnificațiilor modale ale mijloacelor lingvistice folosite pentru marcarea lor; 2. examinarea relației acestor valori cu enunțul și elementele acestuia” [2, p. 135].

Mai nou, modalitatea este raportată și la nivelul textului, fiind inclusă printre categoriile textuale¹, alături de coeziune, coerență, discontinuitate, linearitate, prospecțiune,

¹ Categoriile textuale în lingvistica textului sunt considerate criteriile de ordin sintactic, semantic și pragmatic ce caracterizează o secvență frastică drept text deosebindu-l de nontext, precum și caracteristicile tipologice universale care în ansamblul lor creează textul. Potrivit lingviștilor, au rolul de a determina structura pragmatică și semantică a textului, principiile desfășurării lui, specificul stilistic etc., interacționând între ele diferit în funcție de stil și genul discursiv. Potrivit lui I. Galperin, reprezintă importante trepte pentru cunoașterea naturii, organizării, funcționării textului și stau la baza conceptelor de *text* și *textualitate*. Începând

retrospecțiune, intenționalitate, acceptabilitate, informativitate, situaționalitate, secvențialitate, presuposiție ș.a. În astfel de condiții se încearcă diferențierea ei de modalitatea enunțului după câteva criterii: – veridicitatea sau falsitatea denotativă și noțională (textul poate fi veridic sub aspect denotativ și fals sub aspect noțional sau semnificativ, iar enunțul în care modalitatea se redă, bunăoară, printr-un anumit mod verbal formează o opoziție netă între planurile real–ireal); – mono- sau polimodalitatea aprecierii subiective (în cadrul textului subiectul evaluării poate fi modificat); – exprimarea explicită (prin modalizatori formali) și implicită (prin lexic afectiv și evaluativ, emfază, topică, schimbarea registrului stilistic ș.a.), mai dificil de identificat [a se vedea 3, p. 110-112]. Se mai iau în considerare actualizarea anumitor segmente de text și posibilitatea deplasării accentelor pe parcursul desfășurării textului, repetarea, inversiunea, formarea câmpurilor tematice ș.a.

La nivelul textului este studiată funcția pe care o are modalitatea de orientare a receptorului spre recunoașterea autorului, spre interpretarea consonantă cu propriile idei, spre crearea unei stări sau reacții similare a interlocutorilor ș.a. [a se vedea 4, p. 51 sqq.]. Cf. „Ceea ce mă interesează e imaginea pe care autorul mi-o dă despre sine, imagine care se prezintă ca *strategie textuală*, ca o strategie de invitații și de propuneri pe care *textul* le face cititorului, autorul produs de *text* (nu autorul care produce *textul*) îmi poate apărea prin intermediul diferitelor «instance ale comunicării»” [Umberto Eco apud 4, p. 51].

Pornindu-se de la modalitatea enunțului, se constată că și cea textuală poate avea o tentă apreciativă (antropocentrică), atunci când redă atitudinea, concepția, poziția autorului față de informația comunicată, preocupările lui intelectuale, sociale, estetice etc. și este rezultatul selecției de către acesta a unor fenomene și lucruri din realitatea obiectivă. Se mai discută însă și despre modalitățile deontică ori prescriptivă – exprimă voliție, posibilitate, obligativitate ș.a.; epistemică ori descriptivă – probabilitate, certitudine-incertitudine, eventualitate ș.a. Deseori, în cadrul modalității epistemice este delimitată modalitatea obiectivă sau modalitatea care raportează enunțul la realitate de cea subiectivă sau auctorială, care pune enunțiatorul în raport cu enunțul său, reflectând sistemul axiologic, părerile, concepțiile etc. locutorului. Alteori, modalitatea obiectivă e pusă în relație cu modalitatea de tip aletic (redă necesitatea, posibilitatea-imposibilitatea) și deontic [a se vedea 5, p. 673 sqq; 6; 7; 8]. Modalitatea subiectivă, la rândul ei, o cuprinde pe cea epistemică (certitudinea, probabilitatea, incertitudinea), apreciativă (aprecierea) și permisivitatea modalității deontice [2, p. 186].

Modalitatea textuală, înțeleasă ca exprimarea în text a atitudinii și a punctului de vedere ale autorului (naratorului / personajului), este dictată de caracterul funcțional-

cu anii '70 ai sec. XX (prin studiile lui R. Harweg, H. Weinrich, W. Dressler, I. Galperin ș.a.), *categoria textuală* ajunge în lingvistica textului una dintre cele mai discutate noțiuni, în special pe motivul omonimiei unor categorii textuale cu cele din gramatica propoziției, dar și din cauza diferitor interpretări date termenului, care se confundă în unele studii cu cel de *criteriu al textualității*, iar în altele este interpretat drept o noțiune distinctă, mai abstractă decât criteriile textuale, dar care se delimitează doar în raport cu acestea. Categoriile textuale reprezintă conceptul de bază în abordarea textocentrică.

stilistic și compozițional al textului, tipul naratorului, intenția auctorială etc. și se intersectează cu aspecte ca aprecierea, emotivitatea și expresivitatea. În structura textului marchează relațiile autor-realitate narativă, autor-realitate extralingvistică, autor-cititor, text-cititor și se realizează prin diferiți modalizatori care fac simțită prezența autorului în text: mijloace specifice modalității enunțului (verbe modale, verbe performative, articole, adverbe, categoria modului, construcții emfatică etc.), dar și procedee de caracterizare a personajelor, distribuirea segmentelor predicative și a celor relative, digresiuni lirice și filosofice, întrebări retorice, formule de adresare către cititor, formule de încheiere și nu în ultimul rând aforisme, proverbe, maxime ș.a. Asupra acestui din urmă aspect ne vom opri *infra*.

Maximele și expresiile latinești reprezintă enunțuri concise și cizelate care exprimă norme etice, precepte morale, cugetări despre viață etc. și care, dat fiind specificul lor, pentru a fi utilizate și receptate adecvat, necesită atât competențe lingvistice, cât și culturale. Le-am putea caracteriza, încadrându-le în categoria cuvintelor înaripate, prin câteva trăsături: sunt puse în relație cu o sursă, *id est* autor, personaj istoric, mitologic, folcloric, operă de artă sau literară, eveniment real ș.a.; constau din două sau mai multe cuvinte legate gramatical; sunt reproductibile, în sensul că ele constituie unități lingvistice care nu se creează, ci se reproduc în procesul comunicării; au o structură fixă, dar care nu exclude variabilitatea lor și, în sfârșit, dispun în uz de o semantică stabilă [9, p. 28].

Făcând parte din cultura vorbirii de tip elitar a lui *homo loquens*, maximele și expresiile latinești trezesc interes astăzi, la fel ca și în Antichitate, nu numai prin conținut, ci mai ales prin caracterul lor funcțional. Dacă Aristotel considera că rolul sentinței (specie înrudită cu maxima), care poate fi folosită în text ca procedeu de motivare, apreciere, aprobare, este de a convinge, atunci în retorica antică târziu se pune accent pe efectul estetic și valoarea compozițională ale acesteia. Astfel, autorul „Iliadei” apelează la ele pentru a reflecta emoțiile personajelor, poziția naratorului sau pentru a servi drept concluzii și comentarii [10].

Pe lângă capacitatea creării unui discurs emoțional-expresiv și persuasiv, care se recunoaște și în studiile de lingviculturologie actuale aforismului în general, cuvintele înaripate mai îndeplinesc funcțiile cognitivă (prin apelul la autoritatea autorului maximei, aforismului etc.), de ornamentare (înfrumusețare a stilului, dar și de fascinare a cititorului, de determinare la lectură), didactică (oferirea unor modele comportamentale), de pronosticare (modelarea unei eventuale situații de viață), ludică (creând calambururi, jocuri de cuvinte) ș.a. Studiile amintite propun și o ierarhizare a rolurilor pe care le îndeplinesc unitățile nivelului aforistic în comunicare. Una dintre clasificările recente formulează, sub aspect cultural-lingvistic, cinci funcții ale unităților aforistice: nominativă – cuprinde informațiile pe care le codifică o asemenea unitate; cumulativă – transmite experiența colectivă, istoria, cultura multiseculară a unui popor; directivă – influențează comportamentul uman; ornează expresia; funcționează după tipul structurii metaforice – aproprie prin analogie două situații similare [11, p. 46-47].

În afară de aceasta, observăm că maximele și expresiile latinești sunt implicate și în realizarea diferitor categorii textuale. Maximele pot fi utilizate, bunăoară, pentru stabilirea legăturii între propoziții, asigurând unitatea sintactică a textului, ca în exemplul următor, unde, pentru realizarea coeziunii printr-un soi de recurență parțială și pronominalizare (Dumnezeu-spiritus Dei, aquas-aceste ape), autorul recurge la fondul aforistic latinesc: „Ori, potrivit Genezei, Dumnezeu înainte de toate creează cerul și pământul. În acest moment întunecimile încă mai pluteau peste Abis, iar *spiritus Dei fovebat aquas*, însă aceste ape nu puteau fi cele pe care le cunoaștem noi, și pe care Dumnezeu le separă în cea de-a doua zi, despărțind apele ce stau deasupra firmamentului” (Umberto Eco, *Insula din ziua de ieri*). Unitățile aforistice latinești în unele situații asigură informativitatea textului, înscriindu-se organic în țesătura lui prin realizarea diferitor tipuri de informații (factice, conceptuale, subtextuale), ca în fragmentul următor unde descoperă o informație conținutal-factuală: „Asta e, bătrâne batracian! *Alea iacta est!* De prisos comentariile noastre și afuriseniile coanei Sultana. Nu mai pot schimba nimic” (Cezar Petrescu, *Vadim*). Folosite pentru asigurarea coeziunii, informativității, acceptabilității, presupuziției etc., maximele și expresiile latinești pot servi și drept instrumente pentru realizarea intenției de creare a anumitor tipuri de contexte, bunăoară umoristice. Exemplul ce urmează înglobează o sentință latină, aparținând lui Horațiu, care în original – *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres* – reda o idee inspirată din filosofia epicureică, *id est* „Moartea vânătoare lovește cu același picior colibebele săracilor și palatele regilor”, iar Ion L. Caragiale, prin deconstrucția enunțului latinesc consacrat, reușește să producă un efect de surpriză receptorului: „E peste puțină a te sustrage prin fraudă, când palidul portărel etern – *Mors* – îți calcă, cu somația fără apel, umila ta colibă de *pauper*, *aequo pede*, ca și *regumque turres* – să aștepți, zic, pe Popa Zăbavă, ținându-ți sufletul în dinți” (Ion L. Caragiale, *Opere*). Deși lista exemplurilor ar putea continua și pentru alte categorii textuale, subliniem că aspectul antropocentric apropie intenționalitatea de modalitatea subiectivă.

Modalitatea subiectivă / auctorială, așa cum am văzut, pune enunțiatorul în raport cu enunțul său, exprimând sistemul axiologic, părerile, concepțiile etc. acestuia și, de regulă, cuprinde aspecte ale modalității apreciative (atitudinea favorabilă sau nefavorabilă, aprecierea pozitivă sau negativă) și ale modalității epistemice (certitudinea sau incertitudinea, aprobarea sau dezaprobarea, probabilitatea, evidențialitatea ș.a.). De cele mai dese ori, utilizarea maximelor și expresiilor latinești pentru asigurarea acestei categorii textuale, prin apelul la sentimentele receptorului, presupune și realizarea unor funcții emotive, deci, ca frecvență, predomină microtextele care dispun de sens modal apreciativ.

Aspectul apreciativ face parte din structura semantică a unor unități aforistice latinești și determină astfel valoarea pragmatică cu care acestea sunt introduse în comunicare: *Advocatus diaboli* – Avocatul diavolului (despre prelatul care în timpul procedurii de canonizare descria viciile defunctului); *Aegri somnia* – Aiureli de bolnav (despre o operă confuză, lipsită de unitate); *Arbiter elegantiae* – Arbitru al eleganței (despre

scriitorul Petronius); *Felix culpa* – Fericită vină (despre păcatul originar al lui Adam, binefăcător totuși pentru omenire); *Fortunate senex* – Fericitule bătrân (despre un personaj vergilian care își păstra pământurile); *Hospes, hostis* – Oaspete, dușman (despre un oaspete periculos, nedorit); *Vir bonus, dicendi peritus* – Bărbat demn, priceput la vorbă etc. În alte situații componentul apreciativ al expresiei înaripate este marcat sociocultural și își pierde funcția pragmatică în afara contextului istoric, mitologic etc. al Antichității: *Fidus Achates* – Credinciosul Achates (prietenul lui Aeneas după Vergiliu); *Graeculus esuriens* – Un grecoșor flămând (grecii care practicau la Roma cele mai diverse meserii pentru a supraviețui erau luați în zeflema de romani); *Ultimus Romanorum* – Ultimul dintre romani (Brutus sau Cassius, nobili romani care s-au opus lui Augustus pentru a salva republica și virtuțile ei) etc.

Modalitatea subiectivă textuală devine evidentă în cazul maximelor și expresiilor latinești care în afara contextului fie că sunt neutre sub aspect evaluativ, fie că propun o apreciere pozitivă, respectiv negativă, care fluctuează în funcție de intenționalitatea auctorială. Cf.: „Spune dumneata, care ai mintea ascuțită, n-ar fi ridicol pentru mine ca să mă zbat să-l aduc pe acest *pithecanthropus erectus* în fruntea scriitorilor?” (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*). Aici o expresie, neutră în afara contextului¹, marchează în text atitudinea nefavorabilă (dezaprobatore) a locutorului (personajului în acest caz) prin asocierea sensului exprimat de termenul științific cu imaginea unui om din epoca primitivă. A se vedea și actualizarea unei expresii, marcată în Antichitate de sentimentul pioșeniei (în traducere „În lumea unde sunt acum părinții”), care pierde aprecierea logică pozitivă căpătând apreciere emoțională negativă într-un context cu tentă umoristică: „Ci doar mă uit la tine și indignat mă mir / De unde-ți vin aceste instincte de vampir, / Această-nverșunare nebună, fără scop? / De ce exiști? Și care destoinic Mizantrop / Te-a inventat?... Răspunde-mi, căci dacă mă decid / Să te trimit *ad patres*... / [Muza] Devii insecticid!” (George Topârceanu, *Noapte de august*).

Prin substituire, comutări, calambururi create pe baza maximelor latinești, autorul modern (narratorul / personajul) poate să-și exprime atitudinea depreciativă – ironia, sarcasmul, protestul etc., dar și să-și dezvăluie sistemul axiologic, concepțiile estetice, anumite judecăți de valoare, așa cum procedează Ion L. Caragiale atunci când critică situația scenei românești: „– Dar teatrul este o școală... – Mofturi! Teatrul este o petrecere. – *Ridendo castigat mores*...² – *Moriș poate câștiga cât vrea*; cu sistema dv., teatrul își pierde publicul. – Dar trebuie să formăm gustul publicului... – Ca să-l formăm pe al publicului, trebuie să aveți dv. mai întâi și eu văd, ca și publicul, că n-aveți de loc” (Ion L. Caragiale, *Opere*). Un efect similar asupra cititorului produc și jocurile de

¹ *Pithecanthropus erectus* (în traducere „Omul ridicat”) este o specie de umanoid preistoric, considerat precursor al omului modern. Se crede că a dispărut acum trei sute de mii de ani, fiind substituit prin neandertali. După dispariția lui „homo erectus” și până la apariția lui „homo sapiens” au mai existat: „homo georgicus”, „homo ergaster”, „homo antecessor”.

² *Ridendo castigat mores* (în traducere „Râzând se corectează moravurile”) este o maximă latină prin care se evocă misiunea comediei de a îndrepta moravurile.

cuvinte create cu intenția de a determina o reacție emoțional-apreciativă sau emoțional-estetică din partea receptorului. Așa ca în fragmentul următor, unde se intersectează modalitățile subiective ale personajelor, iar aspectul modal rezultă din modificări semantice obținute prin actualizarea succesivă a unor segmente ale maximei asociate în conștiința receptorului cu o anumită situație-tip care este aici răsturnată: „Cardinalul își mușcă buzele. Se plecă asupra vecinului său, abatele de Sainte-Genevieve, și îi spuse cu jumătate glas: – Plăcuți ambasadori ne trimite domnul arhiduce să ne anunțe pe doamna *Margareta!* – Eminența voastră, răspunse abatele, își pierde politetele cu râturile acestea flamande. *Margaritas ante porcos.* – Spune mai bine, răspunse cardinalul cu un zâmbet, *Porcos ante margaritam*¹. Micul stat-major în sutană se extazie de jocul de cuvinte. Cardinalul se simți mai ușurat; era chit cu Copenole, avusese și el o necuviință aplaudată” (Victor Hugo, *Notre Dame de Paris*).

Observăm astfel că maximele și expresiile latinești pot reda o apreciere emotivă negativă (într-un context ironic, sarcastic, dezaprobator, umoristic) sau, mai rar, pozitivă (stimă sau admirație) în funcție de intenția comunicativă a autorului. Înscriindu-se organic în țesătura textului, ele exprimă atitudinea emoțional-estetică, poziția, concepțiile locutorului sau enunțiatorului nu numai atunci când prin semantica lor (sau a componentelor lor) sunt înzestrate cu un sens modal pe care îl actualizează la nivel textual, dar și atunci când actualizează segmente ale unității aforistice sau când capătă în text sensuri modale prin realizarea funcțiilor lor pragmatice și emotive. Destructurarea maximelelor intensifică caracterul emoțional-expresiv al textului și reflectă implicit modalitatea auctorială subiectivă.

Referințe bibliografice

1. Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*. București, Editura Babel, 1996.
2. Bărbuță, Ion, *Structura pragmasemantică a enunțului din limba română*. Chișinău, 2012.
3. Тураева З. Я., *Лингвистика текста и категория модальности*. În: Вопросы языкознания, 1994. № 3, с. 105-114.
4. Colmoșan, Doina, Borchin, Mirela, *Dicționar de comunicare* (lingvistică și literară), Vol. 2. Timișoara, Excelsior, 2003.
5. *Gramatica limbii române. Enunțul*, Vol. II. București, Editura Academiei Române, 2005.
6. Стрекалова Е. Т., *Модальность как текстообразующая категория*

¹ *Nolite mittere margaritas ante porcos!* (în traducere „Nu aruncați mărgăritare în fața porcilor!”) este o maximă care provine din „Vulgata” și îndeamnă să nu se risipească cuvintele prețioase pentru ignoranți, incapabili să le aprecieze valoarea.

(на материале новгородских берестяных грамот). În: Вестник ТГУ, 2008, выпуск 3 (59), с. 166-169.

7. Пучкова Е. В., *Модальность и текст*. În: Вестник ЧГУ, 2009, № 34 (172), с. 78-85.

8. Разина И. Г., *Модусная структура текста в аспекте текстопорождения*. În: Язык и культура, 2009, №1(5), с. 54-70.

9. Шулежкова С. Г., *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва: Азбуковник, 2002.

10. Мостовая В. Г., *Функция предложений в гомеровском эпосе*. Автор. дисс. к.ф.н. Москва, 2008.

11. Канаева Е. Н., *Текстовые функции логоэпистемы (на материале газетных заголовков)*. Дисс. к.ф.н., Москва, 2007.

Institutul de Filologie
(Chişinău)